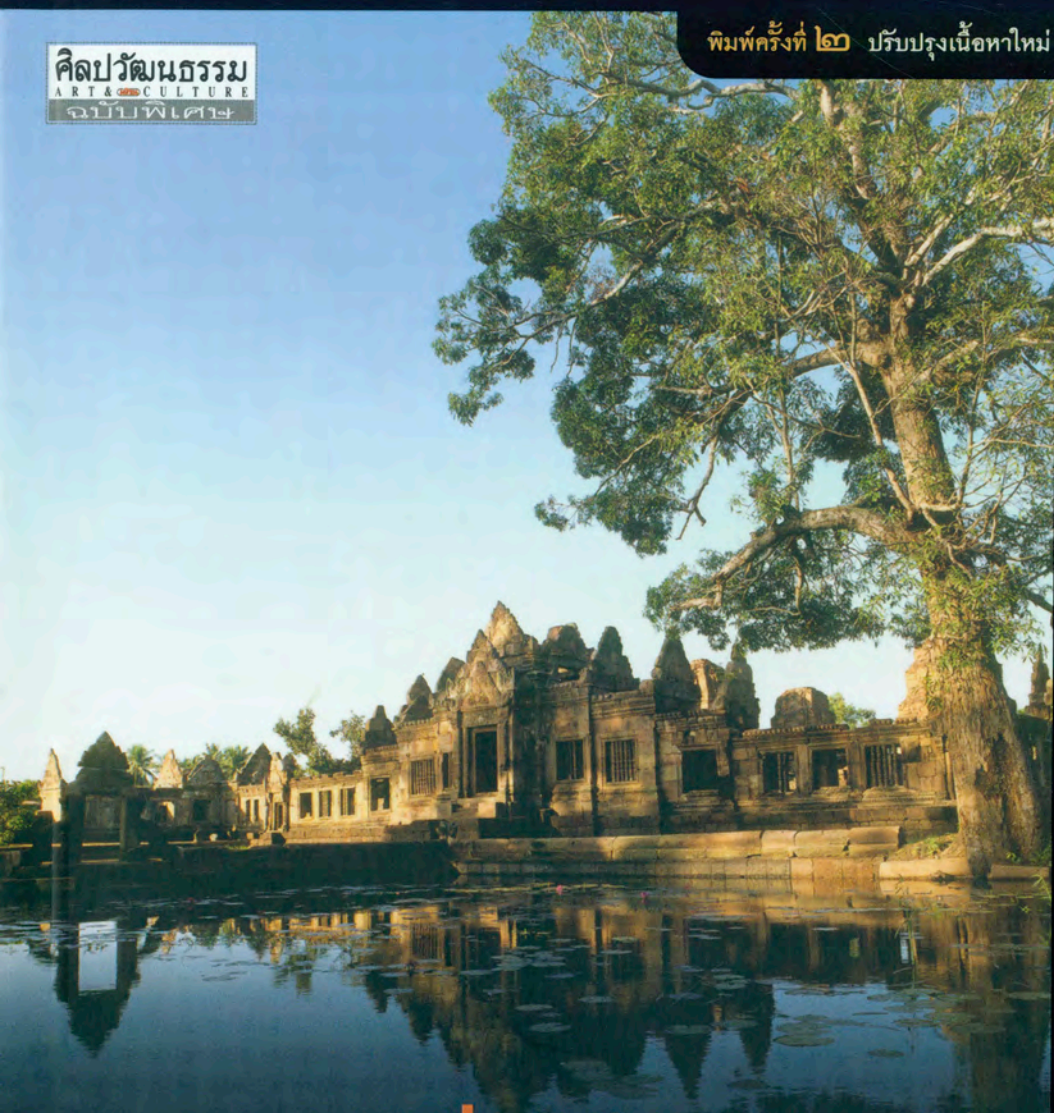

ปราสาทขอม ในดินแดนไทย

ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ

พศ. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

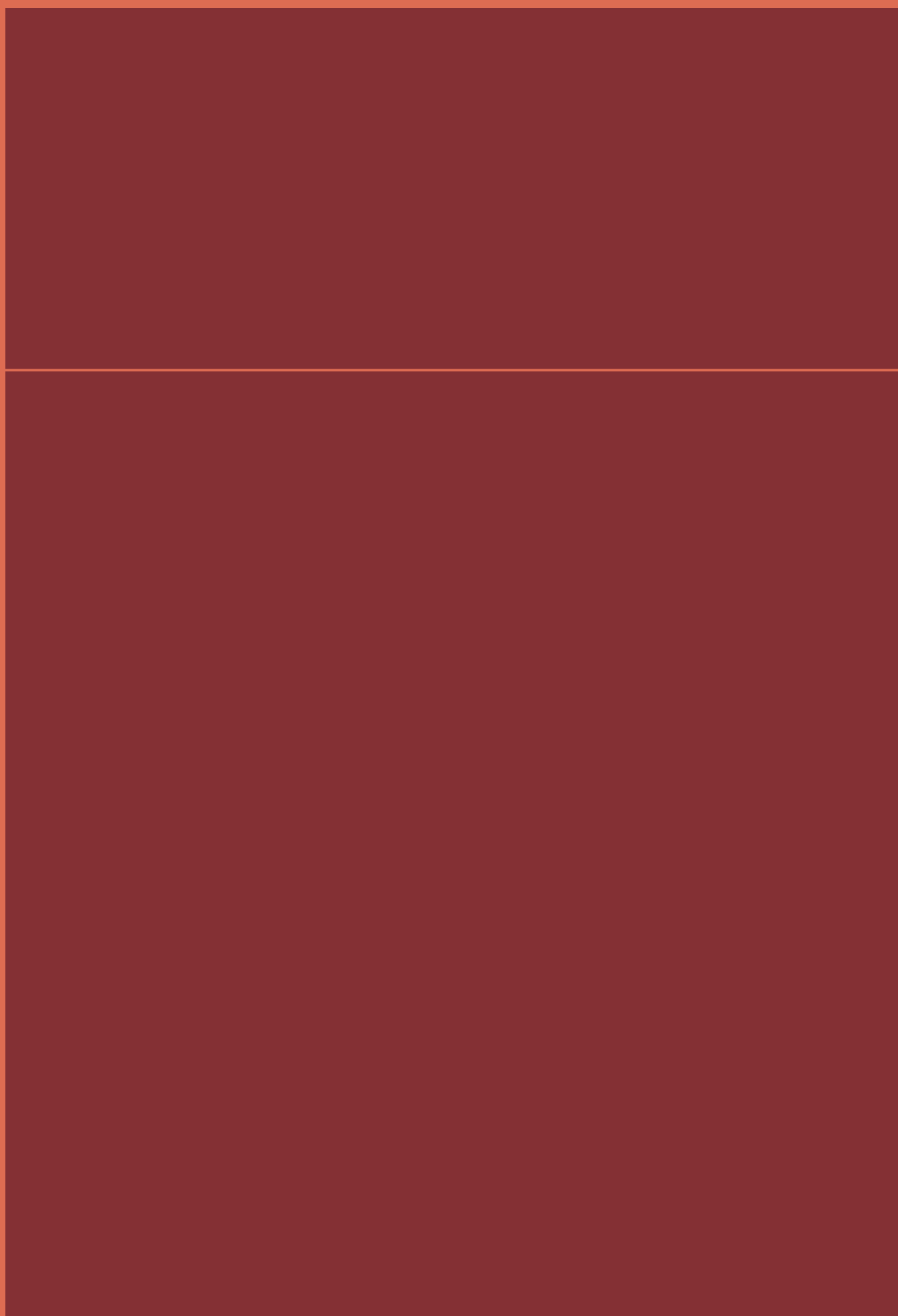
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผศ. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

- สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ (เกียรตินิยมอันดับ ๑) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
- สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
- ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
- มีความสนใจเป็นพิเศษทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะไทย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ปราสาทขอมในดินแดนไทย

ความเป็นมา และ ข้อมูล ด้าน ประวัติศาสตร์ ศิลปะ

ผศ. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ราคา ๒๘๐ บาท

ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ผศ.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

พิมพ์ครั้งแรก : พฤศจิกายน ๒๕๔๘

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : กันยายน ๒๕๕๑

ราคา ๒๘๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๑.

๒๐๐ หน้า : ภาพประกอบ.

1. โบราณสถาน--ปราสาทขอม--ไทย--ประวัติ

2. ศิลปกรรมขอม--ประวัติ I. ชื่อเรื่อง

915.93

ISBN 974 - 020 - 191 - 5

ภาพจากปก

ปราสาทเมืองต่ำ
ตั้งอยู่ที่ อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์
ภาพถ่ายโดย สุรินทร์ มุขศรี

- ผู้จัดการสำนักพิมพ์ : สุชาติ ศรีสุวรรณ • ผู้ช่วยผู้จัดการสำนักพิมพ์ : ประยงค์ คงเมือง
- บรรณาธิการบริหาร : สุลักษณ์ มานาน • บรรณาธิการสำนักพิมพ์ : ศิริพงษ์ วิทย์วิโรจน์
- ผู้ช่วยบรรณาธิการ : อพิสิทธิ์ อีระจาวรรณ • พิสูจน์อักษร : พัทธนลิน อินทรหอม
- ศิลปกรรม-ออกแบบปก : วรพงศ์ ผดุงชอบ • ประชาสัมพันธ์ : กมลทิพย์ ธนะกิจรุ่งเรือง

สำนักพิมพ์มติชน • www.matchonbook.com

บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน) : ๑๒ ถนนเทศบาลนามูมัล ประชานิเวศน์ ๑ เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๓๐๐
โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๑๓๓๕ โทรสาร ๐-๒๕๔๐-๕๔๑๘

แม่พิมพ์สี-ขาวดำ : กองพิมพ์สี บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน) ๑๒ ถนนเทศบาลนามูมัล ประชานิเวศน์ ๑ เขตจตุจักร

กรุงเทพฯ ๑๐๓๐๐ โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๒๔๐๐-๒๔๐๒

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด ๒๘/๑ หมู่ ๕ ถนนสุขาประชาสรรค์ ๒ ตำบลบางพูด อำเภอปากเกร็ด นนทบุรี ๑๑๑๒๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๔-๒๑๓๓, ๐-๒๕๔๒-๐๕๖๖ โทรสาร ๐-๒๕๔๒-๐๕๖๗

จัดจำหน่ายโดย : บริษัท งานดี จำกัด (ในเครือมติชน) ๑๒ ถนนเทศบาลนามูมัล ประชานิเวศน์ ๑ เขตจตุจักร

กรุงเทพฯ ๑๐๓๐๐ โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๓๓๐๕, ๓๓๐๖ โทรสาร ๐-๒๕๔๐-๐๕๕๘

Matchon Publishing House a division of Matchon Public Co., Ltd. 12 Tethsabannaruem Rd,

Prachanivate 1, Chatuchak, Bangkok 10900 Thailand

สารบัญ

ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ

คำนำ

๗

ส่วนที่ ๑ : ศิลปะขอมในประเทศไทย

๑๑

เกริ่นนำ ๑๑ | ชื่อเรียกแบบต่างๆ ๑๒ | การแบ่งยุคสมัย ๑๔ | ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน
อาณาจักรเขมรโบราณกับดินแดนประเทศไทย ๑๕

ส่วนที่ ๒ : สังเขปปราสาทในวัฒนธรรมขอม

๒๓

ปราสาทขอมคืออะไร ๒๓ | ปราสาทขอมแบบต่างๆ ๒๔ | ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน
กับปราสาท ๒๔ | ส่วนต่างๆ ของปราสาทขอม ๓๐ | วัสดุที่ใช้สร้าง ๒๔ | ภาพสลักเล่าเรื่อง
๕๑ | กรรมวิธีการแกะสลักหิน ๘๑

ส่วนที่ ๓ : ปราสาทขอมในดินแดนไทย

จากยุคแรกเริ่มจนยุคสุดท้าย

๙๗

ปราสาทขอมในประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-พุทธศตวรรษที่ ๑๔ ๘๘ |
ปราสาทขอมในประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๕-ครั้งแรกพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ๙๓ |
ปราสาทขอมในประเทศไทยระหว่างครั้งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๖-พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ๙๘

ส่วนที่ ๔ : พระปรางค์ไทยมรดกจากปราสาทขอม

๑๗๑

พระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี ๑๗๓ | พระปรางค์วัดพุทธไสยาสน์
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๗๔ | พระปรางค์วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
๑๗๖ | พระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๗๘ | พระปรางค์วัดจุฬามณี
จังหวัดพิษณุโลก ๑๗๘ | พระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขลียง จังหวัดสุโขทัย ๑๘๑ | พระ
ปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก ๑๘๒ | พระปรางค์วัดไชยวัฒนาราม จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา ๑๘๖ | พระปรางค์วัดโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร ๑๘๖ | พระปรางค์วัด
อรุณราชวราราม จังหวัดกรุงเทพมหานคร ๑๘๗

คำนำ

ปราสาทขอมในดินแดนไทย

ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ

หนังสือเล่มนี้ตั้งใจเรียบเรียงขึ้นเพื่อกล่าวถึงข้อมูลด้านต่างๆ ของปราสาทขอมในดินแดนไทย เป็นต้นว่า ประวัติการสร้าง อายุสมัย องค์ประกอบส่วนต่างๆ ของปราสาท รวมทั้งประเด็นสำคัญบางประการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ นอกจากนี้ยังมีส่วนท้ายที่เชื่อมโยงมาถึงพระปรางค์ในศิลปะอยุธยาและรัตนโกสินทร์ด้วย

เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นผลที่ได้มาจากการถ่ายทอดความรู้จากอาจารย์ท่านต่างๆ ในคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร การได้อ่านตำราที่นักวิชาการท่านต่างๆ ได้ทำได้ และการเดินทางสำรวจยังแหล่งปราสาทขอม ทั้งในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา

นอกจากเนื้อหาที่พยายามทำให้สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่โอกาสจะอำนวยแล้วยังจัดภาพประกอบเป็นจำนวนที่ค่อนข้างมาก เพราะตระหนักดีว่ารูปประกอบเป็นสื่อสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านติดตามเนื้อหาต่างๆ ได้ง่าย และเพลิดเพลินกว่าอ่านคำบรรยายเพียงอย่างเดียว

หนังสือเล่มนี้สำเร็จลงได้จากการช่วยเหลือจากท่านต่างๆ ในส่วนของการเรียบเรียงเนื้อหา ได้รับคำแนะนำที่เป็นประโยชน์ยิ่งจากศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ในส่วนของการจัดพิมพ์ได้รับการช่วยเหลือเป็นอย่างดีจากคุณธัชชัย ยอดพิชัย คุณวัชรินทร์ ต้นสกุล คุณมนต์สวาท วิจิตรยุทธศาสตร์ และที่สำคัญ คือ คุณสุจิตต์ วงษ์เทศ จึงขอขอบคุณทุกท่านมา ณ โอกาสนี้

ผศ. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

กันยายน ๒๕๔๔

ปราสาทขอมในดินแดนไทย

ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ

ศิลปะขอม ในประเทศไทย

เกริ่นนำ

ดินแดนประเทศไทยในอดีตมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน ในแต่ละภูมิภาคได้พบหลักฐานทางศิลปกรรมต่างๆ มากมาย

ในช่วงระยะเวลาหนึ่งราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ดินแดนประเทศไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้พบศิลปกรรมกลุ่มหนึ่งซึ่งมีลักษณะเดียวกันหรือใกล้เคียงกันกับศิลปะในประเทศกัมพูชา

ศิลปกรรมกลุ่มนี้ได้แก่ ศิลปะลพบุรี หรือที่ปัจจุบันนิยมเรียกว่าศิลปะขอมในประเทศไทย หรือศิลปะเขมรในประเทศไทย

ดังนั้นอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ศิลปะลพบุรี หรือศิลปะขอมในประเทศไทย หมายถึงศิลปกรรมแบบหนึ่งที่พบในดินแดนประเทศไทย อยุธยา พุทธศตวรรษที่ ๑๒ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ โดยที่มีรูปแบบคติความเชื่อ กรรมวิธีการสร้างเหมือนกัน หรือใกล้เคียงกันกับศิลปกรรมในประเทศกัมพูชาที่มีอายุอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าว

• ชื่อเรียกแบบต่างๆ

ศิลปกรรมกลุ่มที่มีลักษณะเหมือนหรือใกล้เคียงกับศิลปกรรมที่พบในประเทศกัมพูชา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นักวิชาการได้ตั้งชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปมากมาย ดังนี้

ศิลปะลพบุรี

คำว่า “ลพบุรี” ใช้เรียกศิลปกรรมกลุ่มดังกล่าวมาตั้งแต่สมัยแรกเริ่มทางการศึกษา โดยมีความหมายถึงโบราณสถานวัตถุที่เป็นฝีมือขอม ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อครั้งที่พวกขอมมาปกครองเมืองลพบุรี แม้ว่าพบจากเมืองอื่นๆ แต่หากมีลักษณะเป็นฝีมือขอมก็จัดเข้ารวมในสมัยลพบุรีทั้งสิ้น^๑

การเรียกชื่อ “ลพบุรี” อาจมีเหตุผลเรื่องการเมืองระหว่างประเทศในช่วงเวลานั้นด้วย ซึ่งลัทธิจักรวรรดินิยมกำลังรุกรานประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และไทย โดยหากเรียกศิลปกรรมกลุ่มนี้ว่าศิลปะเขมร อาจเป็นเหตุผลให้ประเทศฝรั่งเศสซึ่งขณะนั้นได้ปกครองประเทศกัมพูชาแล้วอ้างว่าดินแดนไทยเคยอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรเขมรโบราณ^๒ ดังนั้นฝรั่งเศสจึงมีความชอบธรรมในการปกครองดินแดนของไทยด้วย

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการบางท่านเห็นว่าชื่อศิลปะลพบุรียังมีความไม่เหมาะสมอยู่บ้างบางประการ กล่าวคือ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕

ดินแดนเมืองลพบุรียังคงอยู่ภายใต้วัฒนธรรมทวารวดี เพิ่งได้รับวัฒนธรรมเขมรอย่างแท้จริงตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ เท่านั้น จากเหตุผลดังกล่าวจึงเห็นว่า ไม่น่าเหมาะสมที่จะเรียกศิลปกรรมกลุ่มนี้ว่าลพบุรี ซึ่งมีอายุเก่าถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๒^๓

ศิลปะเขมร หรือศิลปะขอม

“เขมร” กับ “ขอม” หลายท่านเชื่อว่าน่าจะเป็นคนกลุ่มเดียวกันและเป็นกลุ่มที่สร้างสรรค์ศิลปกรรมยุคโบราณของกัมพูชา ทั้งปราสาทนครวัด เมืองนครธม ในขณะที่บางท่านเชื่อว่าเป็นคนละกลุ่ม

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าชาวกัมพูชาตั้งแต่อดีตไม่เคยเรียกตนเองว่าขอมเลย คำว่าขอมนี้ปรากฏเฉพาะก็แต่ในเอกสารของไทยเท่านั้น โดยอาจจะแผลงมาจากคำว่า “ซแมร์กรอม” ซึ่งหมายถึงเขมรต่ำ^๔ ส่วนคำว่าเขมรนั้นเป็นคำที่ชาวเขมรใช้เรียกตัวเอง ซึ่งเห็นได้จากจารึกโบราณหลายหลัก

ชื่อศิลปะเขมรหรือศิลปะขอม เกิดขึ้นจากการใช้ชื่อชาติมาเป็นชื่อเรียกศิลปกรรม ความจริงการเรียกในลักษณะเช่นนี้ปรากฏมานานแล้วเพียงแต่ไม่เป็นที่นิยมมากนักในประเทศไทย เพิ่งได้รับความนิยมในวงกว้างก็เมื่อราว ๒๐ ปีมานี้

การเรียกศิลปะกลุ่มนี้ว่าศิลปะเขมรหรือศิลปะขอมนั้น นอกจากกระแสการแบ่งศิลปกรรมออกตามเชื้อชาติแล้ว ยังคำนึงถึงความไม่เหมาะสมของชื่อศิลปะลพบุรี และข้อเท็จจริงที่ว่าอาณาจักรเขมรโบราณเคยครอบครองดินแดนประเทศไทยไว้ และกษัตริย์ของอาณาจักรเขมรโบราณได้เป็นผู้อุปถัมภ์ให้สร้างโบราณสถานวัตถุต่างๆ เหล่านี้ขึ้น^๕

ศิลปะเขมรในประเทศไทย หรือศิลปะขอมในประเทศไทย

กลุ่มนักวิชาการบางท่านที่เสนอให้เรียกชื่อดังกล่าวได้ให้เหตุผลว่า ศิลปะเขมรที่พบในดินแดนประเทศไทยบางครั้งมีความแตกต่างไปจากศิลปะเขมรในประเทศกัมพูชา ดังนั้นนักวิชาการกลุ่มนี้จึงเสนอให้เพิ่มคำว่า

“ในประเทศไทย” เข้าไปด้วย” หรือเสนอให้เรียกว่า “ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย”^๗ เพื่อสื่อให้เห็นถึงความแตกต่างไปจากศิลปะในประเทศกัมพูชาแท้ๆ

• การแบ่งยุคสมัย

นักวิชาการชาวฝรั่งเศสทำการศึกษาศิลปะเขมรโบราณซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘ ไว้ โดยในช่วงเวลากว่า ๗๐๐ ปีนี้แบ่งออกเป็นสมัยย่อยๆ จำนวนมาก ดังต่อไปนี้^๘

๑. ศิลปะสมัยก่อนเมืองพระนคร

- ๑) ศิลปะพนมดง (ราว พ.ศ. ๑๐๘๐-๑๑๔๐)
- ๒) ศิลปะถาราบรวิติ (ราว พ.ศ. ๑๑๕๐)
- ๓) ศิลปะสมโบร์ไพรกุก (ราว พ.ศ. ๑๑๔๐-๑๑๙๐)
- ๔) ศิลปะไพรกเมง (ราว พ.ศ. ๑๑๙๕-๑๒๔๐)
- ๕) ศิลปะกำแพงพระ (ราว พ.ศ. ๑๒๔๖-หลัง พ.ศ. ๑๓๔๐)

๒. ศิลปะสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อ

- ๑) ศิลปะกุเลน (ราว พ.ศ. ๑๓๖๕-๑๔๑๕)

๓. ศิลปะสมัยเมืองพระนคร

- ๑) ศิลปะพระโค (ราว พ.ศ. ๑๔๑๕-หลัง พ.ศ. ๑๔๓๓)
- ๒) ศิลปะบาแค็ง (ราวหลัง พ.ศ. ๑๔๓๓-๑๔๖๕)
- ๓) ศิลปะเกาะแกร์ (ราว พ.ศ. ๑๔๖๔-๑๔๘๕)
- ๔) ศิลปะแปรรูป (ราว พ.ศ. ๑๔๙๐-๑๕๐๕)
- ๕) ศิลปะบันทายสรี (ราว พ.ศ. ๑๕๑๐-ราว พ.ศ. ๑๕๔๐)
- ๖) ศิลปะคลัง (เกลียง) (ราว พ.ศ. ๑๕๐๕-๑๕๕๐)
- ๗) ศิลปะบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๒๐)
- ๘) ศิลปะนครวัด (ราว พ.ศ. ๑๖๔๐-๑๗๑๕)
- ๙) ศิลปะบายน (หลัง พ.ศ. ๑๗๒๐-ราว พ.ศ. ๑๗๗๐)

ชื่อสมัยใหญ่ๆ ได้แก่ สมัยก่อนเมืองพระนครและสมัยเมือง

พระนครนั้น แบ่งออกจากกันโดยใช้การรวบรวมอาณาจักรให้เป็นปึกแผ่นของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๓๔๕-๑๓๙๓) เป็นสำคัญ สมัยก่อนเมืองพระนครจึงหมายถึงช่วงเวลาก่อนรัชกาลของพระองค์ และตั้งแต่วัฒนการของพระองค์เป็นต้นไปจัดเป็นสมัยเมืองพระนคร พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ทรงย้ายเมืองหลวงไปยังที่ต่างๆ หลายครั้ง จวบจนกระทั่งรัชกาลของพระเจ้าโยศวรรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๔๓๒-๑๔๔๓) จึงมีการสร้างเมืองพระนครหรือเมืองยโศธรปุระขึ้น และตั้งแต่นั้นไปเมืองแห่งนี้ก็จะเป็นราชธานีอย่างสืบเนื่องยาวนาน (ด้วยเหตุที่เมืองพระนครเพิ่งสร้างขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าโยศวรรมันที่ ๑ ทำให้นักวิชาการส่วนใหญ่จัดศิลปะที่เกิดขึ้นรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ คือศิลปะกULEN ว่าเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ)

ส่วนชื่อศิลปะย่อยๆ นั้น ใช้ชื่อศาสนสถานที่สำคัญในช่วงเวลาต่างๆ เป็นชื่อเรียก เช่น ศิลปะนครวัดมาจากชื่อปราสาทนครวัด ศิลปะบาเยนมาจากชื่อปราสาทบาเยน เป็นต้น

สำหรับศิลปะขอมในประเทศไทยหรือศิลปะเขมรในประเทศไทยนั้น โดยทั่วไปใช้ชื่อเรียกยุคสมัยและกำหนดอายุตามศิลปะในประเทศกัมพูชาที่กล่าวถึงมาแล้วข้างต้น^๔

อย่างไรก็ตามบางครั้งศิลปะเขมรในประเทศไทย แม้ว่ามีรูปแบบเหมือนกันกับศิลปะในประเทศกัมพูชาก็อาจมีอายุที่หลังกว่าได้ เนื่องจากกว่าที่ศิลปะแบบหนึ่งแบบใดจะได้รับความนิยมและส่งผลต่อดินแดนไทยได้จำเป็นต้องใช้เวลาระยะหนึ่ง

• ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรเขมรโบราณกับดินแดนประเทศไทย

ในอดีตอาณาจักรเขมรโบราณถือได้ว่าเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กษัตริย์เขมรหลายพระองค์แผ่ขยายอำนาจไปสู่ดินแดนใกล้เคียง ไม่เว้นแม้กระทั่งดินแดนประเทศไทย

อาจกล่าวได้ว่ากษัตริย์เขมรเกือบทุกพระองค์ได้แผ่ขยายอำนาจเข้าสู่ดินแดนประเทศไทย ดังเห็นได้จากหลักฐานศิลาจารึกที่กล่าวถึงพระนามของกษัตริย์เขมรโบราณ ไหลมาตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนครเรื่อยมาถึงสมัยเมืองพระนคร^{๑๐} และโบราณสถานวัตถุต่างๆ แต่ในที่นี้จะขอกล่าวเฉพาะที่สำคัญๆ เท่านั้น

สมัยก่อนเมืองพระนคร

สมัยก่อนเมืองพระนคร กษัตริย์เขมรองค์แรกสุดที่พบจารึกในดินแดนไทยน่าจะได้แก่ พระเจ้าอวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๑๔๑) โดยพบจารึกของพระองค์จากบริเวณเมืองศรีเทพ หลังจากนั้นก็มีจารึกของพระเจ้ามเหศวรมัน (ราว พ.ศ. ๑๑๕๐-๑๑๕๕) ซึ่งพบจารึกของพระองค์ในแถบจังหวัดบุรีรัมย์ อุบลราชธานี ขอนแก่น และสระแก้ว

กษัตริย์พระองค์ต่อมาได้แก่ พระเจ้าอโศกมหาราชที่ ๑ (ราว พ.ศ. ๑๑๕๕-๑๑๘๐) พบจารึกของพระองค์ในจังหวัดจันทบุรีและบุรีรัมย์

สำหรับโบราณสถานวัตถุในช่วงก่อนเมืองพระนครนี้พบไม่มากนัก ทั้งนี้อาจเนื่องจากการสร้างน้อยหรือถูกปฏิสังขรณ์ในสมัยหลัง ตัวอย่างที่สำคัญได้แก่ โบราณสถานในเมืองโบราณดงเมืองเตย จังหวัดยโสธร ปราสาทภูมิโพน จังหวัดสุรินทร์ กลุ่มประติมากรรมสำริดจากจังหวัดบุรีรัมย์ รวมถึงทับหลังและเสาประดับกรอบประตูบางชิ้นที่พบในเขตจังหวัดจันทบุรี สระแก้ว และอุบลราชธานี เป็นต้น

สมัยเมืองพระนคร

เมื่อเข้าสู่สมัยเมืองพระนคร ดินแดนประเทศไทยได้พบจารึกของกษัตริย์เขมรหลายพระองค์ ที่สำคัญได้แก่ พระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๔๓๒-๑๔๔๓) ได้พบจารึกของพระองค์ที่ปราสาทพนมวัน จังหวัดนครราชสีมา และเมืองเพี้ยด จังหวัดจันทบุรี หลังจากนั้นได้พบจารึกของกษัตริย์เขมรอีกหลายพระองค์ ทั้งพระเจ้าพรมวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๔๔๓-หลัง พ.ศ. ๑๔๕๖) พระเจ้าอโศกมหาราชที่ ๒ (พ.ศ. ๑๔๖๘) พระ

เจ้าชัยวรมันที่ ๔ (พ.ศ. ๑๔๗๑-๑๔๘๕) พระเจ้าราชนทรวรมัน (พ.ศ. ๑๔๘๗-๑๕๑๑) พระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ (พ.ศ. ๑๕๑๑-๑๕๔๔) สะท้อนให้เห็นถึงอำนาจทางการเมืองที่ต่อเนื่องและยาวนานของกษัตริย์เขมรที่มีเหนือดินแดนประเทศไทย

ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖ พบจารึกของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๔๕-๑๕๕๓) ที่สำคัญได้แก่ จารึกกาลสูงหลักที่ ๑ จังหวัดลพบุรี เนื้อความในจารึกระบุถึงพระราชโองการของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ว่าให้ดาบส ภิกษุในพุทธศาสนาหายานและเถรวาทถวายตบะแก่พระองค์^{๑๑} เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจของเขมรที่เข้ามาสู่ภาคกลางของประเทศไทยอย่างชัดเจน และอาจเป็นเหตุผลที่ทำให้วัฒนธรรมทวารวดีค่อยๆ เสื่อมลงไปไม่เหลือด้วย

รัชกาลพระเจ้าอู่ทัยติยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๕๕๓-๑๖๐๙) พบจารึกที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์อาณาจักรเขมรโบราณ ได้แก่ จารึกสดักกือกัธม ๒ จากปราสาทสดักกือกัธม อำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว เป็นจารึกที่กล่าวถึงเรื่อง “เทวราชา” ซึ่งเป็นความเชื่อที่กษัตริย์เขมรให้การนับถือเป็นอย่างยิ่ง และยังกล่าวถึงตระกูลพราหมณ์ที่ทำหน้าที่ประกอบพิธีดังกล่าวด้วย^{๑๒}

ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นไป อาณาจักรเขมรโบราณมีกษัตริย์หลายพระองค์ขึ้นครองราชสมบัติ ในจำนวนนี้มีกษัตริย์บางพระองค์เป็นผู้สืบเชื้อสายจากราชวงศ์มหิธรปุระ ซึ่งเป็นราชวงศ์ที่อยู่ในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย กษัตริย์ที่กล่าวถึงนี้ได้แก่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ (พ.ศ. ๑๖๒๓-๑๖๕๐) พระเจ้าธรรมาธิราชวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๖๕๖) และที่สำคัญที่สุดได้แก่พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๖๕๖-หลัง พ.ศ. ๑๖๘๘) ผู้สร้างปราสาทนครวัด และพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔-ราว พ.ศ. ๑๗๖๓) กษัตริย์ผู้สร้างเมืองนครธม

มีการค้นพบจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ หลายหลักในดินแดนไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจารึกประจำรอยคยาล ซึ่งพบหลายหลักในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนี้จารึกปราสาทพระขรรค์ ประเทศกัมพูชา

ได้กล่าวถึงพระองค์ว่า ทรงสร้างพระชัยพุทธมหานาคขึ้นในวิหารต่างๆ ๒๓ แห่ง โดยบางแห่งอาจเป็นวิหารประจำเมืองที่อยู่ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ ลโวทัยปุระ สุวรรณปุระ คัมพูกปัฏฐนะ ชัยราชบุรี ศรีชัยสิงหบุรี ศรีชัยวัชรบุรี ซึ่งหมายถึงลพบุรี สุพรรณบุรี สระโกสินารายณ์ ราชบุรี เมืองสิงห์ เพชรบุรี นอกจากนี้ยังกล่าวถึงการสร้างวนิคุหะ หรือบ้านพร้อมไฟตามเส้นทางจากเมืองพระนครไปสู่เมืองอื่นๆ รวมถึงเส้นทางที่มาสู่เมืองพิมายในจังหวัดนครราชสีมาด้วย^{๑๓} จึงอาจกล่าวได้ว่าในสมัยของพระองค์เป็นช่วงเวลาที่ยอดนักปกครองแผ่ขยายอำนาจทางการเมืองและอำนาจทางวัฒนธรรม เข้าสู่ดินแดนไทยได้กว้างไกลกว่าสมัยอื่นๆ

สำหรับโบราณสถานวัตถุในช่วงเมืองพระนครพบมากขึ้นกว่าสมัยก่อนหน้านี้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะตั้งแต่ช่วงศิลปะบาปวน ศิลปะนครวัด และศิลปะบาเยน พบหลักฐานทั้งสถาปัตยกรรม และประติมากรรมเป็นจำนวนมาก ในด้านการกระจายตัวก็ได้ปรากฏเฉพาะภาคตะวันออกและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือจังหวัดที่อยู่ติดกับประเทศกัมพูชาเท่านั้น แต่กระจายเข้าสู่ภูมิภาคตอนในของประเทศไทยด้วย ดังนี้

ภาคเหนือตอนล่างแถบจังหวัดสุโขทัย พบหลักฐานคือ ปราสาทเขาปู่จา ศาลตาผาแดง ปราสาทวัดพระพายหลวง ปราสาทวัดเจ้าจันทร์ เป็นต้น

ภาคตะวันตก พบหลักฐานคือ ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี โบราณสถานสระโกสินารายณ์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี และปราสาทวัดกำแพงแลง จังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น

ภาคกลาง พบหลักฐานคือ ปราสาทขแมร์ ศาลพระกาฬ พระปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี โบราณสถานที่เนินทางพระ จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น

ซึ่งทั้งหมดอาจเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มข้นที่มากขึ้นของอำนาจทางวัฒนธรรมและอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์เขมร

อย่างไรก็ตามในช่วงเวลาที่กษัตริย์เขมรแผ่อำนาจเข้ามายังดินแดน

ไทยนี้ ก็ได้พบจารึกที่กล่าวถึงชื่อเมือง และรายชื่อกษัตริย์ที่ต่างไปจากชื่อของกษัตริย์เขมรด้วย อาจแสดงให้เห็นว่าบางพื้นที่ บางช่วงเวลา ดินแดนประเทศไทยมีผู้นำปกครองตนเอง เป็นอิสระจากอำนาจของกษัตริย์เขมร

จากที่กล่าวมาทั้งหมดอาจกล่าวได้ว่า สมัยก่อนเมืองพระนครอำนาจทางการเมือง และอำนาจทางวัฒนธรรมของอาณาจักรเขมรโบราณได้แผ่เข้าสู่ดินแดนประเทศไทยแล้ว แต่จะหนาแน่นในเขตจังหวัดที่ติดกับประเทศกัมพูชาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออก เมื่อเข้าสู่ในสมัยเมืองพระนคร ความเกี่ยวข้องกับอาณาจักรเขมร ซึ่งมีทั้งเรื่องอำนาจทางการเมืองและอำนาจทางวัฒนธรรม ได้เข้ามามีบทบาทต่อดินแดนประเทศไทยมากขึ้นกว่าสมัยก่อนเมืองพระนครเป็นอย่างมาก ดังเห็นได้จากความหนาแน่นของจารึก ศาสนสถานวัตถุ และขอบเขตการกระจายตัวที่กว้างมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันดินแดนประเทศไทยในบางช่วงเวลาก็มีผู้นำเป็นของตนเองด้วย